

УДК:
323.1(=163.41) ‘19’
Прегледни рад

Српска политичка мисао
број 4/2011.
год. 18. vol. 34.
стр. 377-394.

Саша Марковић

Педагошки факултет, Сомбор

Снежана Бесермењи

*Природно-математички факултет, Депарتمان за ге-
ографију туризам и хотелијерство, Нови Сад*

‘КУЛТУРНИ НАЦИОНАЛИЗАМ’ У ПОЛИТИЧКОЈ МИСЛИ КОД СРБА ПОЧЕТКОМ 20. ВЕКА

Сажетак

У раду ћемо представити покушај одређене групе српских интелектуалаца, који су живели и у оквиру српске државе и у Аустро-Угарској монархији, да националној идеји, почетком 20. века, дају један савременији идентитет узимајући у обзир захтев комплексне међународне ситуације, али и уважавајући континуитет карактера националне идеје са становиштем које је неговано током 19. века. Грађанска либерална мисао, на овом додиру векова, учинила је еволутивни прелаз од националног романтизма према постепеном, истраживачком, образовном и културном приступу националној идеји у намери да стратешку наду Срба, уједињење у самосталну државу, употпуни новим сазнањима и покрене њену политичку реализацију у савремено отпорном, прилагодљивом и најмање турбулентном смеру. У вези са тим ми ћемо се у раду осврнути на сегменте стваралаштва Јован Цвијића, Тихомира Остојића, Исидоре Секулић, Лазе Костића, Васе Стајића, Вељка Петровића и других, а који се односе на њихова становишта о националном идентитету.

Кључне речи: национализам, политика, идентитет, Срби.

Укључивање српских интелектуалаца у формулисању, уобличавању и креирању националне идеје било је, почетком 20. века, у Аустро-Угарској монархији, мотивисано бројним разлозима. Не

улазећи у појединачни порив сваког од њих да дају допринос развој националне идеје, ми овом приликом, указујемо на шире друштвене околности које су утицале на то. Краљевина Србија је од 1878. године, одредбама Берлинског конгреса, међународно призната за самосталну и независну државу. То признање био је значајан тријумф ослободилачког и националног покрета Срба у Отоманској империји, али је истовремено оно постало и извор нестабилног и иритирајућег односа Србије са Аустро-Угарском монархијом. Јачање српске националне идеје, уз остале националне покрете мањинских народа, Аустро-Угарска монархија је доживљавала као проблем унутрашње политике и свесрдно се уплитала у креирању балканске политике, односно разрешења тзв. Источног питања – начина опстанка Турског царства.

Њена намера да буде чинилац контролисаног развоја догађаја на Балкану, а која је инспирисана и била у складу са стратешким политичким циљевима монархије, најчешће се, према Србији, испољавала у облику економске наметљивости и контроле и националне спутаности.

Интересна сарадња и Аустро-Угарска контрола политичке и привредне ситуације у Краљевини Србији прекинута је након тзв. Мајског преврата и смене династија. Од тог времена Србија је била реметилачки фактор политике монархије на Балкану и из тог разлога предмет њених империјалних аспирација. За разлику од Турског царства, Аустро-Угарска монархија је била неупоредиво комплекснији и рафиниранији политички противник Србије, са респективном традицијом постојања, одређеним међународним угледом и утицајем. Утицај просветитељства и грађанског либералног покрета у монархији био је, у односу на остатак Европе, мањег обима реализације, али је у односу на Балкански простор он представљао још увек недостижну предност.

У таквим околностима српски народ у Краљевини и онај који је живео у монархији били су упућени на међусобну сарадњу у раду на развоју националне идеје. Било је потребно користити приближно идентичне метода либералног приступа националном идентитету као што се то подржавало у монархији, и истовремено развијати сопствену националну идеју као конкуретну препреку свакој асимилаторској и освајачкој амбицији и расаднику демократске културе и одговорне политике.

Осим Аустро-Угарског империјализма, национална идеја Срба имала је можда и већи проблем унутар искуства сопствене

ног политичког деловања. Страначка раздробљеност¹⁾, национална недореченост, корупционашка склоност, идејно сиромаштво и пластична опскурност, каријеристичка заједљивост, визионарска затупљеност, мисаона незрелост, демагошко политиканство, традиционални клерикализам, образовни и просветитељски немар према омладини, афективна политичка делатност, актуелизација еманципације жена, културна запарложеност били су неки од аспеката оновременог друштвеног стања српског народа.²⁾ Сви ови проблеми су утицали на формирање националне идеје³⁾ и захтевали су свесрдно ангажовање у њиховом отклањању или бар минимизирању.

Поглед на нацију представљао је рефлекскију либералних идеја оног времена. Нација је, у том контексту, производ моралних вредности која ствара предуслов за политичко јединство и ширу националну лојалност. Она није завршен и једном препознат фактор, већ процес који траје и чија градација зависи од самих актера. Чврст темељ такве нације и њеног напретка био је осећај заједничког етничког или народног јединства, језичка сличности и богатство⁴⁾, хришћанска повезаност, обичајна истоветност, традиционална блискост и карактерна личност. Садржај појмовног одређења нације, дакле био је истовремено и примамљив и обавезујући. Обавеза се огледала у препознавању и усавршавању вишеслојних елемената који су чинили садржај нације и који су требали или да се открију или осмисле. За све то био је неопходан интелектуални рад који је опет претпостављао значајан ниво образовања и спремности на самоодрицање и перманентно усавршавање. Није

- 1) "У последњој деценији 19. века и првих година 20. века, на поприштима политичке борбе отворено су се сучељавале две супарничке српске странке: Радикална и Либерална (потоња и даље као Српска народна слободоумна странка), док Народна странка нотабилитета из 1884. године није успела да се одржи на политичкој позорници."; А. Раденић, *Борба за политичка права у Јужној Угарској, Историја српског народа*, Српска књижевна задруга, Београд, 1994, књ. VI, стр. 539.
- 2) Ближе види: А. Лебл, *Грађанске партије у Војводини 1887-1918*, Филозофски факултет у Новом Саду, Институт за историју, Нови Сад, 1979; Д. Микавица, *Мијало Полит. Десанчић*, Филозофски факултет, Нови Сад, 2007; Ј. Ракић, *Радикална странка у Војводини 1902-1919*, Филозофски факултет, Нови Сад, 1971.
- 3) "Историјски развитак националних група и државних јединица зависи од многих испреплетаних елемената које наука није још ни издалека докучила."; В. Петровић, *Војвођанска уметност*, Рукописно одељење Матице српске (ПОМС), М 17945.
- 4) Најзначајнији елемент нације у оновременом приступу њене идентификације био је језик. Ова идеја проистиче из прихватања учења Јохана Готфрида Хердера, немачког филозофа, о изградњи различитих нација на темељу пре свега језичке блискости. "Трећи закон природе - Као што ни цели људски род није могао остати један чопор, тако није могао ни задржати један језик. Дакле, настаје образовање различитих националних језика...Национални језик у свакој нацији."; Ј. Г. Хердер, *Расправа о пореклу језика*, Српски Карловци, 1989, стр. 90, 92.

била довољна потенцијална констатација да ‘’наш народ спада у даровите народе.’’⁵⁾ Држава и народ су морали да стану иза пројекта организованог школства. Људи, попут Стојана Новаковића у Србији и Николе Вукићевића⁶⁾ и Ђорђа Натошевића⁷⁾ код Срба у Војводини, су се трудили да наметну идеју да је образовни рад подједнако битан за остварење националног циља као и политичка, дипломатска, војна и економска активност. Код наредних генерација српских интелектуалаца, значајног дела њих, све више се истицала потреба за едукацијом, не само као битним сегментом развоја друштва већ као ‘’условом свих услова’.

Развој школске инфраструктуре, обавезно основно образовање, описмењавање народа, прихватање садржаја о теоријским образовним идејама и савремених искустава других народа били су перцепција коју је све више Срба прихватало. Био је то сегмент културног и научног приступа који је све више утицао и на политичко становиште и на креирање националне идеје.

Почетком двадесетог века, носилац овог ‘’новог таласа’ међу националним радницима био је Јован Цвијић, а његови бројни подржаваоци и сарадници били су и међу Србима у Војводини. Осим волуминозног рада на географским и етнолошким истраживањима, у мањем обиму, али не мање битном значају, Цвијић је писао и о националном раду. Својим млађим колегама и студентима, као саставни део предавања Цвијић је користио сваку прилику да истакне да је образовни млади човек немерљива вредност земље.⁸⁾ Проучавањем догађаја или материје, по Цвијићу, ми стицемо неопходна сазнања која нас уче уважавању историјских процеса, њиховој комплексности и неопходности истрајног рада.’’ За све веће послове потребна је јака воља, која није само моментана, импулзивна, немирна, нестрпљива, која виче и одмах тражи све или ништа, већ је способна да годинама иде за својим задацима и

5) Ј. Цвијић, *Наше способности за научни рад*, 1907, Говори и чланци, Београд, 1921, стр. 36.

6) Ближе види и: М. Степановић, К. Селихар, *Никола Вукићевић (1830-1910), животопис и библиографија*, Сомбор, 2010.

7) Ближе види и: Група аутора, *200 година образовања учитеља у Сомбору 1778-1978*, Сомбор, 1978.

8) ‘’Нарочито је од користи да обрате пажњу на своје формирање и усавршавање они, који имају своје личне, унутрашње вредности. Јер такви су људи највећи капитал своје земље и морају бити од највећег утицаја на све послове; познато је колико су они од велике штете, ако су неформирани или рђаво формирани.’’; Ј. Цвијић, *Формирање научних радника*, 1907, Говори и чланци, Београд, 1921, стр. 29.

проблемима. То је она велика исдржљивост, која се често срета код културних народа."⁹⁾

Политичке прилике у којима се налазила Краљевина Србија почетком 20. века, за Цвијића, су биле плодносни стимуланс сталног промишљања о српској националној идеји. Ослањајући се на погледе и ставове Стојана Новаковића о едукативном усавршавању националне идеје, Цвијић је формулисао и свој поглед у вези са тим. Он је критиковао честу несмотреност и недораслост владе да одговори захтевима времена у којем су покренута бројна сложена питања о унутрашњој ситуацији и спољно-политичком положају земље. "Вама је познато оно стање духа које код нас чешће наступа и при коме се због спољних или унутрашњих догађаја сва Београд усколеба и заљуља, од врха до дна. Махом су ти догађаји националне незгоде или невоље. Већина журналистике се тада изгуби у љутњи, по правилу тражи издајнике, псује и окоми се на околне земље, нарочито на Аустроугарску. Доказано је да су нам до сада те луде речи биле само од штете, а противнику нису шкодиле. Владе, претрпане и иначе личним и унутрашњим питањима, махом не могу наћи довољно времена да мирно размисле, или и кад га нађу, и кад погоде први пут, то само није довољно. Треба да им помогне сав бољи свет, нарочито она одабрана група интелигенције. Ти не смеју пустити осећањима и страстима на вољу."¹⁰⁾

Заговарајући "истински патриотизам", а не "патриотизам фразе", Цвијић је упозоравао на сву одговорност и комплексност са којим се сусреће мала и млада нација. Његова мисао била је уперена против националне идеје засноване на мржњи према другим народима. "У свима изложеним погледима о националном раду, погледима који се оснивају само на праву и на народној снази не сме бити ни трага од онога што се зове шовинизам. Право национално осећање не сме да буде осећање мржње према другим народима, затим не сме да буде прецењивање своје вредности и права а потцењивање особина и права других народа...Обожавање, култ, прецењивање самога себе код народа је исто тако злочесто као и код појединаца...Шовинистичке тежње одговарају демагогији у политичком животу."¹¹⁾ Да би се то остварило, по Цвијићу, "универзитет мора да буде носилац националне мисли", односно образована интелигенција која ће морати све више да "комуницира и да долази у додир са културним светом." То је био пут формирања носећег

9) Исто, стр. 30.

10) Ј. Цвијић, *О националном раду*, Београд, 1907, стр. 16.

11) Ј. Цвијић, *О националном раду*, Београд, 1907, стр. 22.

патриотског осећања којим треба да је "прожет живот сваке и нај-скромније личности у држави."¹²⁾

Била је ово идеја малобројних, не само код Срба већ уопште у оквирима европских националних покрета. Њена намера била је и да примири, прилагоди и навикне осећања према сопственом народу са потенцијалним сударом нечијег другог истоветног осећања. Отуд и многи истакнути интелектуалци Европе пишу о патриотизму и национализму као о појмовима које догађајна историја међусобно супротставља. Њихов латентни додир врло често интонира конфронтацију и прети да доведе до драматичних суочељавања. "Патриотизам, по нашем мишљењу, несумњиво припада позитивној сфери, сфери љубави. Осим тога, чини се да је нераздвајно повезан са сфером субјективног...Насупрот томе, националну свест посматрамо као објективно дату величину коју можемо рашчлани-ти, просуђивати и вредновати. Национална свест је у теорији уверење, *in actu* највећим делом пркос. Она готово у потпуности живи у сфери надметања и супротстављања, дакле, на страни раздора. Узајамни односи нација могу бити племенито надметање...али су ипак остали испуњени гордошћу, похлепом, мржњом и завишћу."¹³⁾ Овај антагонизам, осведочен у ратним сукобима прве половине 20. века и раније наизглед је био незаобилазан и наметао је своју уобразиљу редоследа догађаја. Била је то формула која се огледала у надмености става да патриотско осећање, условљава национализам чија се изворна побуда у неговању квалитета сопственог народа¹⁴⁾, губи у изливу мржње и зависти према квалитетима другог народа. Реакција на упућену и усмерену сировост "вулгарног национализма и фрустрирајуће нације"¹⁵⁾, од стране другог народа била је истоветног идентитета. Типологизовала се и схематизовала политичка реалност додира национализма и, у складу са тим, империјалних апетита. Тако остварени шовинизми, односно изви-топерени и доктринирани национализми насрнули су, у свом бесу своје опсене и есхатолошке умишљености, један на другог. Отуд

12) Ј. Цвијић, *О националном раду*, Београд, 1907, стр. 18.

13) Ј. Хајзинха, *Национализам и патриотизам у Европи на крају XIX века*, Прометеј, Нови Сад, 1996, стр. 88.

14) Етничко богатство није прелазило у митоманију сопственог већ је остало културно наслеђе отворено за погледе и флексибилно на додире и утицаје. "Нација, ако настаје из једне идеје правде и правичности јесте племенита по рођењу...И ако ми ви представљате да се формирање једне националности увек чини против неке друге, ја вам одговарам: не! Формирање нације садржано је у самом себи, уколико она стреми правди, под условом да се та реч схвати у свом узвишеном и апсолутном смислу."; Ј. Хајзинха, *Национализам и патриотизам у Европи на крају XIX века*, Прометеј, Нови Сад, 1996, стр. 109.

15) Ближе види: С. К. Павловић, *Србија историја иза имена*, Београд, 2004.

је наизглед потпуно било неизводљиво помирити национализме и вратити се њиховој широкогрудости.

О томе, као о унутрашњем стваралачком конфликту, сведочио је и Јован Цвијић који је годину дана након писања о "отвореном и културном национализму", иритиран чином анексије Босне и Херцеговине, 1908. године, а надвладан историјским околностима неминовног судара национализовама и у намери да их спремно дочека¹⁶⁾, писао: "Српски се проблем мора решити силом. Обе српске државице морају се поглавито војно и просветно најживље спремати, одржавати националну енергију у завојеваним деловима српског народа и прву, иоле повољну, прилику употребити да направљају српско питање са Аустро-Угарском."¹⁷⁾ Цвијићеве ставове преузимали су и разрађивали многи млади интелектуалци, а његова писана реч пронашла је место и у штампаним гласилима Срба у Угарској.

Тако је *Слога*, политички¹⁸⁾ и друштвени часопис који је излазио у једној од најразвијенијих градских средина Срба у Угарској, у Сомбору, и преузела један веома интересантан текст из сарајевске *Српске ријечи* под називом *Наш национализам* не кријући да се у потпуности слаже са изнетим идејама. Аутор текста био је млади доцент географије на београдском универзитету др Јефта Дедијер. Са значајно присутном дозом самокритичних погледа и одлучних потеза, спремних и на коперниканске заокрете, а ослањајући се на истраживања Јована Цвијића, аутор текста је читалачкој публици преставио основе слабости национализма код Срба и намеру да се оне превазиђу. Основни недостатак био је епски опредељен поглед на прошлост који је афирмисао ирационалну мотивацију, а онемогућавао рационално расуђивање. "Ми смо народ који се епски васпитавао, и који на борбу и на живот сувише епски гледа. У јавном животу не видимо целина, њихова интенција и интереса већ појединце, личности, махом себе као јунаке. Опијени смо личном сујетом и главни мотив јавног рада је лична слава

16) "Врло је чест случај да Србин и прави Аустријанац, разговарајући о националној политици и полазећи од истих премиса, дођу до сасвим супротних резултата."; Ј. Цвијић, *Анексија Босне и Херцеговине и српско питање, Српски и југословенски проблем*, Говори и чланци, Београд, 1921, стр. 227.

17) Ј. Цвијић, *Анексија Босне и Херцеговине и српско питање, Српски и југословенски проблем*, Говори и чланци, Београд, 1921, стр. 233.

18) "Велештовани господине, политички лист 'Слога' што под мојим уредништвом већ трећу годину излази, овде у Сомбору, рад је да својим читаоцима даде...леп и добро урађен календар."; Писмо Косте Бугарског, Аркадију Варађанину, 21. август 1907, РОМС, 16087.

или чак и лична корист."¹⁹⁾ У таквој ситуацији није постојао континуитет националног осећања, а државна национална политика тешко да је могла да оствари стратешку идеју националног програма јер он је последица сагледајних могућности и карактера појединца или више њих који су га припремали и који су били тамничари или обвезници погледа условљеног оквиром свог времена, али не и перспективе даљег развоја која је могла да се створи проучавањем и научним приступом. "Наше национално осећање нам често изгледа моментално и праскаво. Ми се одушевљавамо од времена на време. У нас се измењују стања сангвиничног ентузијазма и једне страшне апатије. Те промене имају нешто што наличи на душевно стање једног алкохоличара. Има читавих крајева који су живели дуго у једном безграничном одушевљењу, а данас су представници песимизма и скептицизма."²⁰⁾ Овакву конфузију унутар националне идеје било је могуће превазићи само даљим образовањем и културним радом међу становништвом. "Наш будући рад треба да се посвети општем националном васпитању. Морамо просвећивати себе и широке народне масе; морамо примати много више савремене европске културе и морала....Наша осећања треба да се развијају до степена великих културних страсти, наш национализам треба да постане наша насушна душевна потреба."²¹⁾ Отварање према европској култури, у својој хитрини, замаху и ширини отварања могло је да има за последицу и утапање у шире националне идентитете бројнијих и јачих народа. Отуд је један део грађанског интелектуалног слоја Срба, тражећи свој модалитет политичке експресије, реаговао у смислу да је српском народу потребно ускладити тзв. процес демократизације, односно осавремењивање и модернизацију српском народа у институционалном, правном и политичком погледу са процесом развоја националног програма. "Демократизам као оружје и средство за ослобођење наше и за обезбеђење слободног народног нам живота, користан је, потребан је, добар је. Али демократизам као крајња циљ, као правац који води интернационализму није још за нас, штетан је и убитачан...Јер ако је истина да ће нас демократија ослободити данашњих окова, истина је и то да нас неће демократија, него једино национализам одржати и сачувати од однарођења. Демократизам је мач, нацио-

19) Чланак „Наш национализам“, *Слога*, бр. 42, 17. (30.) окотбар 1910.

20) Исто

21) Исто

нализам је штит; у борби за опстанак и напредак потребни су нам обоје."²²⁾

Идеја о нацији као постојећој форми чије очување не сме да буде темељено на ишчезнућу друге нације био је подухват културног отварања усмерен ка омладини и намере продора у политику. За Србе у данашњој Војводини, тада Угарској, делу Аустро-Угарске монархије, ова идеја била је увелико одређена: специфичном демографском многонационалном структуром становништва²³⁾ у којој је политички доминирала драконска законска регулатива мађарске нације²⁴⁾, стеченим материјалним статусом српског грађанског слоја становништва који се за њу залагао и просвећење народа као незаобилазни процес јачања националне идеје. Тако је један од најзначајнијих представника Срба, Тихомир Остојић у оквиру Матице српске²⁵⁾ покренуо овај процес образовања са намером побољшања едукативног стања народа. 'О потреби добрих књига за народ не морам много говорити. Јасно је, да народ који је остављен сам себи, као ми Срби у Аустро-Угарској, мора употребити сва-

22) Чланак Јоце Лалашевића, угледног сомборског јавног радника „Демократизам – национализам“, *Слога*, бр. 51, 19. децембар 1910. (1. јануар 1911).

23) Становништво Угарске било је готово биполарно у вези са односом мађарског и немађарског живља. У другој половини 19. века и почетком 20. века постојала је тенденција пораста броја Мађара, а смањење броја становника других народности. За један од разлога ове тенденције, савременици немађари, су сматрали асимилацију. "Држави пописи становништва (редовно спровођени од 1869. сваке десете године) тек су од 1880. бележили националну припадност. На основу упоређења пописа из 1851. (који је такође бележио националну припадност), може се закључити да је број Мађара у Мађарској (без Хрватске) у односу на укупно становништво од 11.609.000 било око 40%, док је њихов проценат попису из 1880. износио 46,7% (од свеукупног становништва од 13.749.603), док је њихов проценат 1900. по попису износио 51,4% (од 16.838.255), а 1910. по последњем попису пред Први светски рат удео Мађара у целокупном становништву Мађарске, износио је 54,5% (18.264.533)...У посматраном раздобљу (1880-1910) број Мађара је порастао за око 34%, док је припадника народности у просеку порастао за 17%..."Број Срба, у односу на целокупно становништво износио је 3,1%.; *Magyarország története, VI, 1148-1152; Magyarország története, VII, 414; Magyarország története, VIII/1, 414*. Цитирано према: П. Тибор, *Мађарско политичко јавно мњење и српско питање на Балкану 1903-1914*, докторска дисертација, Филозофски факултет, Нови Сад, 2009, стр. 79,80.

24) Представници Срба у Угарској, углавном су били противници овог државног национализма и у вези са тим били су достојно гласни – на граници да поремете институционална правила. И Михајло Полит-Десанчић, један од водећих српских политичара у Угарској, је реаговао и у више наврата говорио о негативни ефектима јединственог политичког мађарског народа који се спроводио и кроз тзв. Апоњијев закон. "У Француској 'nation' значи политички народ. Но данашња државна наука не може да призна политички народ, је у истину таквога не може бити...Тај Апоњијев предлог учинио је најгори утисак на све немађарске народе у Угарској."; М. Полит-Дечанчић, *Беседе*, III део, прва књига, Нови Сад, 1910, чланак „Говор о апропријацији и Говор о Апоњијевом школском закону“, стр. 131 и стр. 142.

25) Ближе види: Ж. Милисавец, *Историја Матице српске 1880-1918*, књига III, Матица српска, Нови Сад, 2000.

ко средство да се образује и развије. А како не би употребо тако zgodно и признато као што је књига. Свесна интелигенција, сваког европског народа ради на том, да књигом унесе своје идеје у народ, да га њиме пробуди, освести и упути напретку. Српска би интелигенција више него икоја имала разлог да се о том послу бави. Сада, кад се цео свет око нас, па и велики народи, свом вољом и снагом бацио на просвећивање и образовање најширих слојева народних, кад се највећи научници, универзитетски професори и академци, не стиде држати предавања за народ, за раднике и писати популарне књиге, сада би српска интелигенција требала неуморно и књигом да просвећује свој народ, који је заостао у много чему.²²⁶⁾ Заједно са сарадницима, Остојић је осмислио и начине деловања за образовни напредак народа. Конкретизовани су били облици рада кроз предавања, отварање библиотека и музеја, народних збирки и друго. "Поостаје из дана у дан живом потребом активност у правцу интелектуалне политике у просвећивању широких народних маса. Главни су облици и начини народног просвећивања: а) предавања, б) књижице, в) активно и пасивно учешће у позоришним представама, г) музеји и народне збирке."²⁷⁾

"У овом контексту искреног, на моменте чак и и наивног веровања у могућност акције просвећења, места за родољубље било је у несвакидашњем литерарном и идеалистичком облику који је већина тешко могла да протумачи у смислу одређења какво је замислио писац."²⁸⁾ "Треба бити наиме, свестан разлике између родољубља као елементарног инстинкта, који је само један облик инстинкта самоодржања, те између родољубља као вишег осећања одређеног искуством и идејом о народу... Нација се воли не као јемство за самоодржање, него као идеја."²⁹⁾

То је, без обзира на наочиглед наивну конотацију, ипак био једини и незаобилазни пут да се национална идеја из "моменталног и праскавог" преведе у постепено, узрастајуће напредовање ка проналажењу места сопственом народу, кроз политичка беспућа,

26) Т. Остојић, *Извештај референта Редакцијског одбора, Конференција у Матици српској о књигама за народ*, Нови Сад, 1902, стр. 6.

27) М. Косић, *Организација народног просвећивања*, Летопис Матице српске, св. 292, 1913, стр. 5, 6; Види и чланке Р. Врховца, *Друштвено просвећивање*, Летопис Матице српске, св. 293, *Друштвени рад и култура*, Летопис Матице српске, св. 294, 1913.

28) С. Марковић, *Сомборски лист Нови Србин у трагању за културним обрасцем у националној идеји*, Зборник радова Античка култура, европско и српско наслеђе, Друштво за Античку студије Србије, Институт за теолошка истраживања, Београд, 2010, стр. 299.

29) В. Стајић, *Песништво и родољубље*, Летопис Матице српске, св. 288, стр. 4, 1912; "Ми у родољубљу налазимо и лепо и културно једно, прелемно осећање...", Ваца Стајић, Нови Србин, Панчево, број 4, 5, 6, 7, 8, стр. 249.

међу нацијама које егзистирају. На то је, почетком 20. века подсећао и књижевник Лаза Костић³⁰⁾ док је писао смеле речи критике уперене против познатих ауторитета уметничког израза националног подухвата Срба, јер су кривили слику народног стваралаштва и претварали је у славопој сопственог омажа. Управо тај набој себичног тзв. патриотског хвалоспева свом народу, по Костићу, обесмишљавао је истинско родољубље и поткопавао људима представу о народу ком припадају. Последица тога било је политикантска снисходљивост, спремна на уступке вођене личним побудама. "А баш је било све у нама и око нас пуно крцато Српства и братства! Али Српство више свега. Један се мој вршњак – чини ми се 'Душица' - у заносу тадашње србоманије или автоидолатрије обесмртио се чак и узвиком: Србин је Бог!"³¹⁾ Морални афекат у коме се национална идеја, у том тренутку кретала, по мишљењу ових мислећих људи, био је пут којим се, у име народних интереса, заправо ишло у однорађавање јер је виртуална представа о сопственим вредностима без имало смисла за комплексну реалност, била опијат који национални интерес уподобљава страначком а овај, на тај начин фрустрираним припадницима српске нације, нуди садржаје декларисане као опште добро, а заправо су конкретни материјални интереси појединаца макијавелистичке склоности. Изборити се са тим није било нимало једноставно, али не и неоствариво. Идејни извори, грађанске мисли по којем је нација "морални ентитет заснован на културном јединству и међусобној политичкој лојалности или наклоности у форми патриотизма чије је најбитније право на самоопредељење,"³²⁾ били су упоришне тачке друштвене мисли нових представника српског стваралаштва. Они су оставили траг, који можда дневна страначка политика није могла да уподоби, али је на тај начин био постављен орјентир коме су се појединци, јавни радници, или приближавали или удаљавали ношени замахом сопствене политичке идеје. Културни феномен реализма, ширио се из уметности и претакао у шире друштвене садржаје обogaђујући на тај начин национални идентитет.

Један од најзначајнијих текстова који је био препознат као замајац снажног уплива културног у национално одређење, а који

30) "...за Лазу Костића је био потпуно неприхватљив принцип радикалног преображаја друштва...Костићу је далеко више одговарала идеја постепеног, либералног преображаја друштва и коришћење првог погодног међународног тренутка за остварење националног програма."; Д. Микавица, *Последњи српски панкалист, политичко-филозофска биографија Лазе Костића*, Стилос, Нови Сад, 2004, стр. 19.

31) Ј. Костић, *О Змају*, Матица српска, Нови Сад, 1989, стр. 120-121.

32) Е. Хејвуд, *Политичке идеологије*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2005, стр. 169.

је штампан у часопису српске омладине, *Новом Србин*³³⁾у, је чланак Исидоре Секулић *Културни национализам*. Историјске околности настале услед победе у у Првом Балканском рату удахнуле су неумољиву енергију српској и југословенској националној идеји. Еуфоричност победе врло често је минимизирала или занемаривала тренутак након смиривања емоције и незабилазног наметања осмишљавања државних и националних потеза једног зрелог народа и појединца и државе спремне да одговори и изазову својих успеха. И српска штампа у Угарској, била је пуна надахнућа. Јаша Томић, познати и признати српски политичар у Угарској, путописно је пратио српску војску и готово свакодневно извештавао читаоце Заставе о томе. "Оно о чему су преко 500 година снивали наши дедови, дочекали смо. Српска је војска заузела велики део Косова, а замало ће бити цело Косово у српским рукама."³⁴⁾ Поетичност народног стваралаштва такође је била надахнута традиционалним вредностима. Поново су се чули стихови "Сад је хора сад је час, Усто Марко, зове нас! На Косово ваља ићи. Напред, напред, Обилићи!"³⁵⁾, али и доскочице "Прави Србин жели да је од сваког бољи, а од сина гори."³⁶⁾

Трагајући за својом припадношћу Исидора је упутила поруку сународницима и захтевала од њих одговорно промишљање истовремено указујући на тежину доношења одлуке али и одлучну спремност да се то учини. Уважавајући сву комплексност проблема она је дефинисала одреднице за постојаност националног идентитета. Критиковала је национализам заснован на "уском шовинизму" који је био "пун епског певања и запевања, пун ситних жеља и пун немоћних претња и исчекивања."³⁷⁾ Овакав контекст, по Исидори, је неговао мистицизам који дезинтегрише реалност и удаљава од стварности. Национализам управо треба да се одупре ирационалном мистицизму. "У том национализму требало би да нема мистике, треба савлађивати мистицизам. Тај национализам треба да је и по суштини и по облику чиста, висока култура. Култура у најбољем смислу речи. Морал, хуманизам, етика, честитост. Ваљаност и честитост и првокласност не само српска, него човечанска."

33) Први број часописа *Нови Србин* био је посвећен делу Јована Цвијића.

34) Ј. Томић, *Са Косова и Српска војска на Косову*, Застава, бр. 228 и 229. од 13 (26) октобра 1912.

35) *Браник*, бр. 205 од 11 (24.) октобра 1912.

36) *Сентомашанин*, бр. 4, мај 1913, П. фол 493.

37) И. Секулић, «Културни национализам», *Нови Србин*, јануар-јуни 1913, Сомбор.

Исидора је с правом указала да "Националност није, као што се обично мисли, загађивање, мржња на све ненаше и претња пеницом из велике одвојености и отуђености. Национализам је и у том, у суровом елементу народног живота, али стални, еволутивни национализам је ведро лице, отворена памет, отворено срце, несобичност, култура у најлепшем облику." Исидора је овим чланком намеравала да повеже и опште људске вредности са самосвојношћу националног указујући на њихову директну условљеност. "Не помаћи, него дићи треба линију националног нашег живота. Други, нов сложенији облик треба да добије наша тежња за националним напретком. Треба да дође ново схватање, мисао уопће, не о нашем одношају према појединим пријатељским или непријатељским народима, него према човечанству...Јер само ствар човечанства је стално велика, опћа и света, и тек кад се и ми с њом свежемо, наши циљеви постају апсолутно оправдани и моћни. Иначе, код културног националца настају часови смућености, незадовољства, сумње и патње, због уског једноликог схватања...Док смо уско и само својски национални, а не и човечански национални, не можемо имати високих максималних радова."³⁸⁾ Такав ток мисли, можда неко може погрешно да помисли, да је Исидору водио ка гносеолошком оправдању постојања дунавске монархије као амортизеру и врхунском кондензатору национализма малих народа. Управо супротно, та државна творевина, за Исидору, баш из разлога што је спутавала националне идеје и политички их негирала, уприличила је себи одговор сирове идеје националног опстанка. Тако је Аустро-Угарска монархија била претња, а не афирмативна средина за шире 'човечанске' политичке намере, која не хармонизује, већ супротставља. "Све то можда и не може друкчије у држави која такорећи ниједном свом поданику није своја. Каква је то необична монархија која се зове онако како јој се не зове ниједан поданик? И какво је празно и лажно име њено, кад се од њега, као од увреде, бране и отресају толики милиони поданика."³⁹⁾

Међутим, убрзо је дошло до ратног конфликта. Ригидни закони Аустро-Угарске монархије, драконски су појачани. Срби су стављени у гето положај, а њихово подаништво било је под сталном присмотром милитаристичке власти. У таквој ситуацији било је тешко очувати свој доследан став српског националног идентитета, али не и неизводљиво. Ипак за многе је та брутална сила била

38) Исто, стр. 28.

39) И. Секулић, *Шумановићи, Војводина-Србија 1912-1914*, Записи, Матица српска, Суботица, 1964, стр. 142-143.

непремостива препрека.⁴⁰⁾ Била је то ситуација која је представила наличје опрезног приступа националној идеји, јер она није била спремна да се супротстави⁴¹⁾. Неки нису крили разочарење, не само понашањем својих сународника, већ и сопственим неуспехом националног рада коме су били посвећени. ‘Први дани рата су били, вероватно, одвратна позорница кукавичлука и подлости код Срба у Угарској... А ја ипак мислим да је наше друштво 1914. углавном било престрављено, да је уз мало више просвећене храбрости могло чак јефтиније проћи мушки се држећи.’⁴²⁾ Ратна ситуација, угрозила је и онеспособила за неко време афирмацију културног национализма. Њени милитаристички методи били су делотворни у гашењу грађанске мисли, али је њихов учинак, историјски посматрано, уколико се не оствари политика геноцида, праскав и краткотрајан. Није ратни конфликт спречио афирмацију културе у националној идеји, већ недовољна култура у националној идеји није спречила рат. Мисија је требала да се, још упорније и упућеније настави и након рата. Тим пре што је за културно афирмативном националном идејом, насупрот страначком и политикантском, вапила новоформирана Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца. Неуспех политичке афирмације културног национализма значио је и неуспех државе и обрнуто.

Отуд су се тој идеји враћали и касније, многи наши интелектуалци, без обзира што је Југославија пролазила кроз нова ауторитарна и идеолошка историјска искуства. Један од њих је и Слободана Јовановића који је неколико деценија касније писао о проблему националног идентитета и културе. Ови Јовановићеви исписи нису настали као нека накнадна памет о "грешкама написаним у младости" већ као сублимиран текст идеја које су, као јединствена нит, прожимале његово дело.⁴³⁾ Премостити јаз између ускогрудог национализма који постављају квази интелектуалци и хуманистичког образовања, по Јовановићу, значило је разбити ксенофобију угроженог постојања и наћи место себи и својим сународницима

40) ‘Тих дана сам осетио шта је то смртни страх и шта то значи гледати смрти у очи. Остављени и напуштени од свију, опкољени и нападнути од нахушкане светине у ово ратно време и у ову узбуђеност и без помоћи власти, могли смо доиста и главом платити.’; Т. Милитар, *Бележница*, РОМС М14606.

41) ‘Ми смо кукавице којима је српство само на језику, а када би требало делом, па и главом и крвљу посведочити то – онда се одричемо и имена свог.’; *О првим данима рата, по сећањима др Јована Јоце Лаловића*, Историјски архив Сомбор, Ф-56, инв. број 549.

42) В. Стајић, *Учешиће српског друштва у мојој судбини*, РОМС, М 8.756.

43) Види: С. Марковић, „Хоризонти Слободана Јовановића“, Зборник радова *Европске идеје, античка цивилизација и српска култура*, Друштво за античке студије Србије, Службени гласник, Београд 2008, стр. 198-212.

на простору Балкана. "Чим се човек уздигне нешто мало изнад националног егоизма, њему постаје јасно да нација сама собом не престава оно што се у филозофији назива вредност. Вредност јој могу дати само општи културни идеали⁴⁴⁾, којима би се она ставила у службу."⁴⁵⁾

Недостатак овог става о националном идентитету са неконфликтним и афирмативним карактером и епистемолошком идејом била је у његовом неуспеху на пољу политичког реализма, а што је почетком двадесетог века било итекако уочљиво на простору Балкана. Потпуно је идеалистички и илузорно било очекивати "широкогрудост" и "племенитост" оних који су политичку делатност сагледавали у политикантском страначком сучељавању сопствених интереса. Политичка маргинализација овог става о "културном национализму" била је неминовна. Ипак њена заслуга је огромна и из перспективе историјског погледа упечатљива.

Концепт поступности, након Првог светског рата, почео је да се остварује. Једна велика тековина је остварена - образовање је постало приступачније јер је у југословенској држави уведено право да је оно изводљиво на матерњем језику. Тиме су Срби у Војводини, уз помоћ сународника из Србије, извојевали велику тековину која је била носилац националне идеје у каквом год политичком модалитету се налазила. "Прима се предлог, да се изда наредба школским надзорницима да одсада настава у основним школама буде искључиво на матерњем језику. (подвучено у оригиналном тексту Записника – примедба С.М.)⁴⁶⁾ Ипак даље се од национално-етичке сегрегације није отишло, изазов остварења комплементарног националног идентитета⁴⁷⁾ чији је садржај вишеслојан и надетички био је за многобројне исувишан и непотребан, а за малобројне незаобилазан, окарактерисан и могућ.⁴⁸⁾

44) Отуд, по Јовановићу, "културни човек није једностран. Он негује и своју интелектуалност, и своју осећајност и своју моралност. Сагласност коју тежи одржати између тих разноврсних елемената огледа се у целом његовом начину живота, у целој његовој личности... Кад је реч о култури једног народа, морају се узети у обзир све гране његовог духовног живота: не само његова наука него исто тако његова вера и морал, његова књижевност и уметност, његова политика и право, његова војска и привреда, његови обичаји и забаве.", С. Јовановић, *Културни образац*, Стубови културе, Београд, 2005, стр. 42.

45) С. Јовановић, *Културни образац*, Стубови културе, Београд, 2005, стр. 53.

46) Записник вођен на седници Народне Управе у Новом Саду, 26. новембра 1918, Архив Војводине, Ф.76, кутија, 2, 4, бр.5.

47) Ближе види: Ј. Комшић, *Дилеме демократске нације и аутономије*, Службени гласник, Београд, 2006.

48) Ближе види: С. Марковић, *Политичка биографија Јована Јоце Лалошевића*, Педагошки факултет, Сомбор, 2011.

Sasa Markovic, Snezana Besermenji

**‘CULTURAL NATIONALISM’ IN THE POLITICAL
THOUGHT OF THE SERBS IN THE
EARLY 20TH CENTURY**

Summary

In this paper we present a particular group of Serbian intellectuals, who lived in the Serbian state in the Austro-Hungarian Empire and their attempt to give modern identity to the national idea in the early 20th century, taking into account the imperatives of the complex international situation, and at the same time the continuity of the character of the national idea that was cultivated during the 19th century. At this touch of the centuries, civil liberal thought made the evolutionary transition from national romanticism to the gradual, research, educational and cultural approach to the national idea. Their intentions were to add new knowledge and so complete the strategic hope of the Serbs, that of unification into an independent state, and to initiate its political implementation in contemporary resilient, adaptable and least turbulent direction. In this regard, we will focus on certain segments of work by John Cvijić, Tihomir Ostojić, Isidora Sekulić, Laza Kostić, Vasa Stajić, Veljko Petrović and others, which present their views on national identity.

Key Words: nationalism, politics, identity, Serbs.

ЛИТЕРАТУРА

- A. Раденић, *Борба за политичка права у Јужној Угарској, Историја српског народа*, Српска књижевна задруга, Београд, 1994, књ. VI.
- A. Лебл, *Грађанске партије у Војводини 1887-1918*, Филозофски факултет у Новом Саду, Институт за историју, Нови Сад, 1979.
- Д. Микавица, *Мијало Полит.Десанчић*, Филозофски факултет, Нови Сад, 2007.
- Д. Микавица, *Последњи српски панкалист, политичко-филозофска биографија Лазе Костића*, Стилос, Нови Сад, 2004.
- Ј. Комшић, *Дилеме демократске нације и аутономије*, Службени гласник, Београд, 2006.
- Л. Ракић, *Радикална странка у Војводини 1902-1919*, Филозофски факултет, Нови Сад, 1971.
- М. Ђурић, *Културна историја и рани филозофски списи*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1997.
- Л. Костић, *О Змају*, Матица српска, Нови Сад, 1989.
- В. Петровић, *Војвођанска уметност*, Рукописно одељење Матице српске (РОМС), М 17945.

- Ј. Г. Хердер, *Расправа о пореклу језика*, Сремски Карловци, 1989.
- Ј. Цвијић, *Говори и чланци*, Београд, 1921.
- Ј. Цвијић, *О националном раду*, Београд, 1907.
- М. Степановић, К. Селихар, *Никола Вукићевић (1830-1910), животопис и библиографија*, Сомбор, 2010.
- Група аутора, *200 година образовања учитеља у Сомбору 1778-1978*, Сомбор, 1978.
- Ж. Милисавац, *Историја Матице српске 1880-1918*, књ. III, Матица српска, Нови Сад, 2000.
- Ј. Хајзинха, *Национализам и патриотизам у Европи на крају XIX века*, Прометеј, Нови Сад, 1996.
- С. К. Павловић, *Србија историја иза имена*, Београд, 2004.
- Национални идентитет и суверенитет у југоисточној Европи*, Зборник радова, Историјски институт САНУ, Београд, 2002.
- П. Тибор, *Мађарско политичко јавно мњење и српско питање на Балкану 1903-1914*, докторска дисертација, Филозофски факултет, Нови Сад, 2009.
- М. Полит-Дечанчић, *Беседе*, III део, прва књига, Нови Сад, 1910.
- Т. Остојић, *Извештај референта Редакцијског одбора, Конференција у Матици српској о књигама за народ*, Нови Сад, 1902.
- Е. Хејвуд, *Политичке идеологије*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2005.
- И. Секулић, *Шумановићи, Војводина-Србија 1912-1914*, Записи, Матица српска, Суботица, 1964.
- С. Марковић, „Хоризонти Слободана Јовановића“, Зборник радова *Европске идеје, античка цивилизација и српска култура*, Друштво за античке студије Србије, Службени гласник, Београд 2008.
- С. Марковић, „Сомборски лист Нови Србин у трагању за културним образцем у националној идеји“, Зборник радова *Античка култура, европско и српско наслеђе*, Друштво за Античке студије Србије, Институт за теолошка истраживања, Београд, 2010.
- С. Марковић, *Политичка биографија Јована Јоце Лалошевића*, Педагошки факултет, Сомбор, 2011.
- В. Стајић, *Учешће српског друштва у мојој судбини*, РОМС, М 8.756
- С. Јовановић, *Културни образац*, Стубови културе, Београд, 2005.

Штампа:

Застава
Нови Србин
Слога,
Браник
Летопис Матице српске
Сентомашанин

Историјски извори:

Историјски архив Сомбор,
Архив Војводине,
Рукописно одељење Матице српске – РОМС.

Resume

Serbs living in the Austro-Hungarian Empire, thanks to the social status of the monarchy, had relatively good conditions for the development of liberal thought. National Romanticism, which had previously dominated in political thought, evolved from the mythical and heroic uncritical review of the past to the rational consideration of historical content and traditional values. In search for national identity, Serbian citizens in the Empire, gathered around prominent public figures, publicists, and writers such as Tihomir Ostojić, Veljko Petrović, Laza Kostić, Isidora Sekulić and Vasa Stajić endeavoured to enrich the idea with more educated contents and achievements of social science. The former idea of nation was based on the concepts established by the German social thought, such as Fichte's and Herder's, which grounded national coherence on linguistic proximity and traditional values recognized in the common past. The lack of such an approach lied in the lack of critical analysis of the so-called "Heroic age" to which people were devoted entirely. Such an attitude towards their own identity that lacked realism and readiness to necessary compromises was nurtured by the romantic political elite. The transition from the linguistic nationalism to cultural nationalism could be traced in the works of the above mentioned thinkers. Contrary to politicomania, ideology, exclusion and antagonism originating from linguistic nationalism, cultural nationalism was the framework of epistemological thought developed through the acceptance of cultural values of modern Europe and their implementation in the core values of the national identity. The turn of the 19th into the 20th century brought both generation change and evolvement in attitudes. Civilian elites that shared these values were ready to establish the politics of compromise and they accepted the idea of developing a complementary national identity, and later advocated this concept in the future Yugoslav state.

* Овај рад је примљен 18. октобра 2011. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 16. новембра 2011. године.